

Сатыбалдиева Чыныхан Топчубаевнанын 07.00.07 – Этнография, этнология жана антропология адистиги боюнча тарых илимдеринин доктору академиялык даражасын алууга сунуш кылынган «Кыргыз элинин салттуу килем токуучулук өнөрү (XIX кылымдын аягы – XX кылымдын башы)» аттуу темадагы диссертациясынын расмий оппоненти тарых илимдеринин доктору, аль-Фараби атындагы КазМУнун тарых факультети археология, этнология жана музеология кафедрасынын профессору Аманжол Боранбайуулу Калыштын

ПИКИРИ

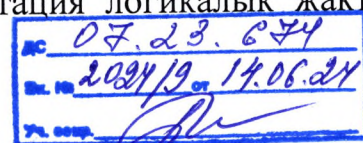
1. Диссертациянын теманын актуалдуулугу. Кыргыз элинин салттуу килем токуу кол өнөрү маанилүү маданий мурастарынын бири. Бул көркөм кол өнөрчүлүгү кыргыз элинин экономикасы, маданияты, коомдук мамилелери, материалдык жана руханий дүйнөсү жөнүндө маалымат бере ала турган баалуу тарыхый-этнографиялык булак катары терең мааниге ээ. Бирок, кыргыздын салттуу килем токуучулук, жүн иштетүү, көп кылымдык тажрыйбасы жана элдик билими, кыргыздардын социалдык-маданий байланыштары, килем оймо-чиймелеринде чагылдырылган дүйнө таанымы, эстетикалык баалуулуктары, кыргыз үй-бүлөсүнүн салттуу күнүмдүк турмушундагы килем буюмдарынын мааниси, токулган салттык килемдердин функционалдык өзгөчөлүктөрү, аларды жасоо менен байланышкан үрп-адаттар жана каада-салттар кыргыз этнология илиминде атайын изилдөөнүн объекти жана предмети боло элек. Кыргыз килеминин бардык кооздугун ачып берген оймо-чиймелердин семиотикалык эволюциясы изилдене элек.

Ааламдашуу тенденциялары биринчи кезекте салттуу кол өнөрчүлүккө таасирин тийгизди. Анын таасири өзгөчө XX-кылымдын 2-жарымында жаратылыш байлыктарынын негизинде өнүккөн бир катар кол өнөрчүлүк тарылып, элдик салттар унутула баштаган. Ошол эле учурда ар бир этностун өзүнүн индивидуалдуулугун сактоо тенденциясы пайда болгон. Учурда салттуу маданиятты сактоо жана кайра жаратуу маселелери мамлекеттик деңгээлде көтөрүлүп жатат.

2. Диссертацияда формулировкаланган илимий натыйжалардын негиздүүлүгүнүн даражасы.

Ч.Т. Сатыбалдиеванын изилдөөлөрү XIX кылымдын аягы – XX кылымдын башындагы кыргыздын килем токуу салты боюнча көп жылдык изилдөөлөрдүн натыйжалары чагылдырат. Диссертация логикалык жактан

ОК: Топчубаева А. Д.

туура берилип, революцияга чейинки, советтик жана постсоветтик мезгилдеги тарыхый-этнографиялык булактары кеңири каралганы көрүнүп турат. Изилденип жаткан эмгектин артыкчылыгы Кыргызстандын бир катар аймактарында кыргыз элинин колдонмо искусствосун, өзгөчө килем жана килем буюмдарын жана аларды жасоонун салттуу ыкмаларынын нукуралуулугун сактап турган автордун талаа этнографиялык материалдарынын болушунда. Мына ушулардын бардыгы диссертациялык изилдөөдө коюлган милдеттерди ийгиликтүү чечүүгө мүмкүндүк берди. Илимий иш методологиялык жактан тарыхыйлуулук принциптерине жана этникалык маданияттын тарыхын изилдөөнүн негизделген системалуу илимий ыкмаларына таянып аткарылган.

Эмгектин илимий жаңылыгы диссертанттын кыргыз этнология илиминде биринчи жолу кыргыз элинин салттуу кол өнөрчүлүгүнүн килем токуусун изилдөө объектиси катары караганында:

Натыйжа 1. Автор тарабынан теманын мазмуну туура коюлуп, актуалдуулугу аныкталган. Мындан сырткары изилдөөнүн максаттарын жана милдеттерин туура түзгөн. Кыргыз элинин салттуу килем токуу өнөрүн системалуу түрдө изилдөө аракети жасалган (Кириш сөз).

Натыйжа 2. Илимий иште кыргыз элинин салттуу килем токуу өнөрүн изилдөө үчүн тарыхнаамалык талдоо жүргүзүлгөн. Талаа экспедициялык материалдарына, килем жана килем буюмдарынын түрлөрүнө жана ага тиешелүү музей экспонаттарына жана адабияттарга таянып, ар тараптуу жана ар тараптуу изилденген (1.1 жана 2.1-бөлүмдөр).

Натыйжа 3. Диссертациялык иште салттуу килемдердин негизин түзгөн койдун, эчкинин жана төөнүн жүнүн даярдоонун, ийрүүнүн жана боёонун технологиялык ыкмаларын, ошондой эле алардын килем жасоого тиешелүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрүн изилдеген (3.1-бөлүм).

Натыйжа 4. Автор алгач ар кандай шаймандарды даярдоо процессин жана алар салттуу килем жана килемдерди жасоодо кандайча колдонуларын карап чыкты. Ийирүүчү дөңгөлөктөрдү жасоонун түрлөрү жана ыкмалары, жиптерди таптагычтар, жүндү чабуу үчүн таякчалар, б.а. салттуу килем токууда колдонулган аспаптар (3.4-глава).

Натыйжа 5. Диссертацияда килем токуу үчүн зарыл болгон жүн жиптеринин түрлөрүн даярдоо процесси изилденип, салттуу килем жана килем буюмдарын токуу үчүн токуу станогун даярдоо ыкмасы реконструкцияланган (3.5-глава).

Натыйжа 6. Автор биринчилерден болуп табигый өсүмдүктөрдөн боёкторду алуу жана алардан боёкторду даярдоо ыкмаларын, ошондой эле килем жасоо үчүн жүндү боёо ыкмаларын көрсөткөн (3.3-бөлүм).

Натыйжа 7. Автор кыргыздын салттуу коомунун экономикалык жана маданий турмушунун ажырагыс бөлүгү катары килем токуу өнөрүнүн маанисин аныктаган. Кыргыздардын коңшу түрк элдери менен этногенетикалык жана тарыхый-маданий байланыштары, оймо-чиймелүү композициясында жана килем токуу ыкмаларында ачыкталган (3.5-бөлүм).

Натыйжа 8. Диссертациялык иште кыргыздын салттуу килемдеринин жана килем буюмдарынын пайда болуу тарыхын жана килем токуу өнөрүнүн жергиликтүү экендигин далилдеген. Башка этностордун килем токуу өнөрүнөн айырмаланып турган кыргыздын салттуу килемдерин жасоонун жана күнүмдүк турмушта колдонуунун уникалдуулугу жана айырмалоочу өзгөчөлүктөрү аныкталган (4.1-бөлүм).

Натыйжа 9. Кыргыздардын салттуу килем токуу өнөрүн изилдөөнүн жүрүшүндө биринчи жолу байыркы архаикалык оюм-чийим белгилерин аныктап, салттуу килем оюмдарынын семантикалык жана семантикалык маанилерин ачкан (4.2. 4.3-бөлүмдөр).

Натыйжа 10. Килем токуу учурунда айрым каада-салттар жана ырым-жырымдар семиотикалык багытта изилденген жана алардын ушул күндө да сакталып турганы белиленген (5.1-бөлүм).

Натыйжа 11. Килем согуу учурунда тестиер кыздарды тарбиялоонун жана ошондой эле аларды килем токуу аркылуу коомго социалдаштыруу маселеси каралып, изилденген (5.1-бөлүм).

Натыйжа 12. Кыргыз үй-бүлөсүнүн салттуу турмушунда килем токуунун ролу, ошондой эле кыргыздардын жана коңшу элдердин көп кылымдык этномаданий байланыштарына көркөм салттардын өз ара таасири аныкталды (5.2-бөлүм).

3. Диссертацияда чыгарылган корутундулардын жана сунуштардын ишенимдүүлүгү Диссертациянын автору Кыргызстандын, Өзбекстандын жана Россиянын тиешелүү илимий журналдарында жарыялоо аркылуу ишенимдүүлүгүн тастыктайт. Булактардын тизмеси жана колдонулган атайын адабияттар теманы изилдөө үчүн алгылыктуу болуп саналат. Автор этнографиялык экспедиция учурунда алган талаа материалдарына да изилдөө жүргүзгөн. Бул изилдөөнүн натыйжалары жана корутундулары этнологдор, тарыхчылар, маданият таануучулар жана саясат таануучулар тарабынан окуу материалдарын даярдоодо, изилденип жаткан мезгилде кыргыздардын салттуу килем токуусу боюнча лекциялык курстарды иштеп чыгууда пайдаланылышы мүмкүн. Мындан сырткары, алар кыргыз килем токуучулук боюнча методикалык көрсөтмөлөргө арналган илимий жана илимий-популярдуу эмгектерди жазууда пайдалуу болушу мүмкүн. Диссертациялык иштин негизги жыйынтыктары жана жоболору эл

аралык жана республикалык конференциялардын материалдарында, ошондой эле илимий журналдарда жарыяланган макалаларда чагылдырылган.

4. Ар бир натыйжанын негиздүүлүгү жана ишенимдүүлүгүнүн даражасы

Натыйжа 1. Диссертациянын автору изилдеген проблема ата мекендик жана чет элдик тарых илиминде начар изилденгендиктен автор тарабынан изилдөө тарыхнаамалык талдоо жүргүзүлгөн (1.1-бөлүм).

Натыйжа 2. Автордун диссертациялык иштеги негизги корутундулары жана жоболору революцияга чейинки, советтик жана азыркы булактарды, тиешелүү архивдик материалдарды, ошондой эле өзүнүн этнографиялык талаа материалдарын кеңири изилдөөлөрдү тартуунун негизинде иштелип чыккан. (2.2-бөлүм).

Натыйжа 3. Диссертациянын автору изилдөөнүн жүрүшүндө жүндүн түрлөрүнө, аны ийрүү ыкмаларына жана алардын аталыштарынын түпкү маанисине көңүл бурулганын аныктаган. Килем токууда негизги материал жүндөн колдонулганы, андан аялдар үй шартында ар кандай жиптердин үлгүлөрүн чеберчилик менен ийри турганы аныкталган (3.1.-бөлүм).

Натыйжа 4. Улуу муун менен кичүү муундун ортосундагы мамиле, салттарды, эмгек түрлөрүн кийинки жаштарга калтыруу салт-санаанын сакталышын жана андан-ары өнүгүшүнүн келечектеги муундун эмгектери социумга, коомго даярдануунун ордосу же борбору болгондугун автор тарабынан аныкталды (3.2 -бөлүмдөр).

Натыйжа 5. Килемдердин жана килем буюмдарынын кооздолушунда флораны пайдаланып, табигый боёкторду колдонушаарын аныкталды. көп кездешет. Кыргыздар килем көчөттөрүнүн боёкторун курчап турган дүйнө менен байланышкандыгын көрсөтөт (3.3-бөлүм).

Натыйжа 6. Килем токуу куралдары болгон дүкөн, ийик, токмок, кайчы, бычак ж.б.у.с. куралдардын жасалуу ыкмалары, алардын жасоо каражаттары, куралдарды колдонуу ыкмалары аркылуу кыргыздардын колдонмо искусствосундагы эволюциясы каралды (3.4-бөлүм).

Натыйжа 7. Кыргыздар көчмөн жана жарым көчмөн жашоосунда салттуу килем токуу өнөрү менен алектенип, турмуш-тиричиликтеги кээ бир орчундуу деп эсептелген маселелерди чечкенин байкоого болот. Килем токуу жаш үй-бүлөлөрдүн тууган-уругунун, кошуналардын биргелешкен иши катары каралат (3.4., 3.5 - бөлүм).

Натыйжа 8. Салттуу килемдер менен килем буюмдары жана учурда токулуп жаткан килемдерге салыштырып караганда, дээрлик өзгөчөлүктөрү деле байкалбайт. Килем токууда токуу ыкмаларынын эч кандай өзгөргөнү

байкалбайт, курал-жарактары да ошол эле бойдон, бирок көчөттөрүнө айрым өзгөрүүлөр киргизилгендиги аныкталды (4.1-бөлүм).

Натыйжа 9. Изилдөөчүлөр орнаменттердин искусстводогу табияты, ролу жана мааниси жөнүндө ар кандай көз караштарды билдиришкен. Кыргыз элинин килем токуу жүрүмү мал чарбасынан түздөн-түз көз каранды экенине карабастан, көчмөн турмушта килем токуу өтө кыйын, иш жүзүндө мүмкүн эместиги практика жүзүндө көрүндү. Килем токуу жүрүмүн өздөштүрүү үчүн жарым отурукташкан чарба ыңгайлуу болгондугун аныктаган (4.2.-бөлүм).

Натыйжа 10. Кыргыздардын килемге түшүрүлгөн орнаментинин мааниси анын символикалык, семиотикалык жана семантикалык функцияларына негизделген. Аларда элдердин дини жана идеялары, алардын көркөм көз караштары чагылдырылган. Кыргызстандын түштүк аймактарында кеңири тараган декоративдик үлгүлөргө арналганы аныкталды (4.3,4.4-бөлүмдөр).

Натыйжа 11. Кыргыздардын салттуу килем токуу өнөрү кыргыз көркөм маданиятынын өзгөчө көрүнүшү жана элдик көркөм кол өнөрчүлүктүн кеңири таралган түрлөрүнүн бири катары андан ары системалуу изилдөөлөрдү, салыштырма анализдин чектерин олуттуу кеңейтүүнү жана улуттук маданияттын чегинен чыгууну талап кылат. Этникалык топтун жана этностордун чыгармачылык тараптан өзүн-өзү көрсөтүү формасынын жаңы терең жактарын килем токуу аркылуу ачып берет (5.1-бөлүм).

Натыйжа 12. Кыргыздардын салттуу килем жана килем буюмдарын пайдалануу чөйрөсү кеңири болуп, дээрлик Чоң-Алай, Лейлек, Баткен өрөөндөрүнүн ичкилик урууларында токулган түктүү килемдер той-мааракелерде эң маанилүү жана зарыл буюм катары колдонулаары аныкталган. Айрыкча үйлөнүү үлпөтү, кыз узатуу салтында, бешик тойдо, сүннөт тойлордо килем жана килем буюмдарынын мааниси жогору болгон. Мындан сырткары ар кандай мааракелерде жана маркумду узатуу зыйнаты, маркумду эскерип берилүүчү аштарда килемдер баалуу буюм катары колдонулганы аныкталды (5.2-бөлүм).

5. Алынган натыйжалардын ички биримдигин баалоо. Доктордук диссертациянын структурасы сунушталган теманын логикалык ырааттуулугу жана ага жүктөлгөн изилдөө милдеттери менен аныкталат. Берүүнүн ички биримдиги, бүтүндүгү жана ырааттуулугу бул изилдөөнүн жоболоруна, корутундуларына жана натыйжаларына түздөн-түз байланыштуу. Иште бир катар жаңы илимий натыйжалар камтылган, ошол эле учурда иштелип

жаткан маселеге изденүүчүнүн жеке салымы сунушталган диссертациянын текстинде жетиштүү түрдө чагылдырылган .

6. Басылмалардын жетиштүү толуктугун ырастоо. Диссертациянын негизги жоболору, натыйжалары жана корутундусу Диссертациянын негизги жоболорун, натыйжаларын жана корутундуларын камтыган басылмалардын жетиштүү толуктугу 26 илимий басылмалар, анын ичинде Web of Science системасында жарыяланган макалалар жана рецензияланган илимий журналдар менен тастыкталган.

7. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна ылайык келиши: Авторефераттын мазмуну диссертациянын структурасына, негизги жоболоруна жана корутундуларына туура келет. Орус, кыргыз жана англис тилдеринде түзүлгөн рефераттын кыскача мазмуну мазмуну боюнча бирдей. Автореферат Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын талаптарын эске алуу менен даярдалган жана таризделген.

8. Кемчиликтер жана сунуштар:

1. Кыргыздардын килем токуу кол өнөрчүлүгүнүн тарыхнамасындагы айрым учурларын карап чыгуу зарылчылыгы бар: изилдөөчүлөрдүн изилдөө мезгилдерине туура алып баруу жана алардын шилтемелерин тактоо.

2. Биздин оюбузча, диссертация Кыргызстандын түштүк тарабы үчүн гана эмес, Кыргызстандын башка аймактары үчүн да салыштырмалуу материалдар менен жетиштүү түрдө бекемделсе болмок.

3. Ушундай эле салыштырма материал Өзбекстандын анжияндык кыргыздарына, ошондой эле Кытайдын ШУАРдын Кызылсуу-Кыргыз автономиялуу округуна да кайрылса болмок.

4. Орто Азиянын аймагындагы килем токуучулук өнөрүн изилдөөлөрдө казак элинде да килем токуу өнөрү мыкты өздөштүрүлгөн, ошондуктан диссертант казак килеми менен кыргыз килемдеринин окшоштуктарына кененирээк токтолуп жазылса илимий дагы да күчүнө кирмек.

5. Мыкты иллюстративдик материалдары бар, ошолорду көбүрөөк санда шилтеме катары берилсе, диссертациялык ишти бир топ жакшыртат деп ишенебиз.

Айтылган сын-пикирлер жана сунуштар Ч.Т. Сатыбалдиеванын жогорку илимий деңгээлде жазылган диссертациялык изилдөөсүнүн баасын эч кандай төмөндөтпөйт деп эсептейм.

9. Диссертациянын Кыргыз Республикасынын Улуттук Аттестациялык Комиссиясынын талаптарына шайкештиги.

Сатыбалдиева Чыныхан Топчубаевнанын «Кыргыздардын салттуу килем токуучулук өнөрү (XIX к. аягы. – XX к. башы)» аталышындагы тарых илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн, 07.00.07-этнография, этнология жана антропология адистиги боюнча жазылган

доктордук диссертациясы профессионалдык деңгээлде аткарылып, Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы Кыргыз Улуттук комиссиясынын квалификациялык талаптарына жооп берет.

Диссертациялык изилдөөнүн баптары жана параграфтарынын мазмуну логикалык жактан туура жана талапка ылайыктап берилген.

Диссертация жогорку деңгээлде аткарыган жана «Илимий даражаларды ыйгаруу эрежелеринин» талаптарына жооп берген толугу менен бүткөн илимий иш деп эсептеймин. Сунушталган иштин мазмуну паспортко толугу менен жооп берип, 07.00.07 – этнография, этнология жана антропология адистигиге ылайык келет.

Сатыбалдиева Чыныхан Топчубаевнанын диссертациясы заманбап илимий деңгээлге дал келет, ал эми автор 07.00.07 – этнография, этнология жана антропология адистиги боюнча тарых илимдеринин доктору илимий даражасын ыйгарууга татыктуу.

**Тарых илимдеринин доктору,
аль-Фараби атындагы КазМУнун
тарых факультетинин
археология, этнология жана музеология
кафедрасынын профессору**

А.Б. Калыш

